

Monopol

Dobrý alebo zlý ?

Radúz Morsztýn

11/23/2008

Obsah

Obsah	2
Abstrakt.....	3
1 Nedokonalá verzus dokonalá konkurencia	4
2 Monopol	5
2.1 Prirodzený monopol.....	7
2.2 Neprirodzený monopol.....	7
3 Príčiny vzniku	8
3.1 Efektivita a úspory z rozsahov	8
3.2 Bariéry vstupu na trh.....	8
3.3 Úloha štátu.....	11
4 Monopol v dlhom období	12
5 Zhrnutie	13
Bibliografia	14

Abstrakt

Pre laickú verejnosť sa stal na Slovensku po revolúcii v roku 1989 pojem monopol synonymom pre zle fungujúci trh. Nadobudol charakter takmer antikapitalistickej doktríny. Táto práca sa zaoberá analýzou pojmu monopol, rozlíšením pozitív prirodzeného monopolu a negatív neprirodzeného monopolu a ich príkladmi. Objasňuje rozdiely na monopolistických trhoch oproti dokonale konkurenčným a vyzdvihuje príčiny vzniku takto usporiadaného trhu, či už prirodzeného alebo nie.

1 Nedokonalá verzus dokonalá konkurencia

Moderná mikroekonómia zameraná na kapitál rozlišuje štyri základné formy usporiadania trhu. Sú nimi dokonalá konkurencia, monopolistická konkurencia, oligopol a monopol. Pre rozvinutie témy tejto práce je nutné porovnať kontrasty medzi dokonale konkurenčným trhom a jeho protikladom v podobe nedokonale konkurenčného trhu, v extrémne monopolného trhu.

Na jednej strane je to teda model dokonalej konkurenice, v ktorom je trh zložený z atomistických¹ firiem produkujúcich rovnaký produkt v miere, ktorá nedokáže ovplyvniť cenu produktu na trhu. V tomto modeli sa predpokladá dokonalá informovanosť spolu s snahou o maximalizáciu ziskov všetkými producentami na trhu. Spoločnosti produkujúce na tomto trhu sú price takeri (teda preberajú trhovú cenu, neovplyvňujú ju). Toto prostredie je efektívne v dlhom období, ak sa cena rovná medzným nákladom, ktoré zodpovedajú minimálnym dlhodobým priemerným nákladom každej spoločnosti na trhu. Efektivitou rozumieme „nepřítomnosť plýtvania, konkrétne využitie zdrojov takým spôsobom, že dosiahneme najvyššej možnej hladiny uspokojenia pri daných vstupoch a technológiách“ (Samuelson, Nordhaus, 2007). V tomto prípade firma na dokonale konkurenčnom trhu bude vykazovať nulový ekonomický zisk, teda súčet jej alternatívnych, fixných a variabilných nákladov bude rovný výnosom z predaja. Príklady môžeme vidieť najmä v poľnohospodárstve, kde je mnoho jednotlivcov ponúkajúcich rovnaký tovar, či už hovoríme o pestovaní obilnín, dobytky, či love rýb. Na Slovensku nie je také veľké množstvo poľnohospodárov

¹ Veľmi malých pri porovnaní množstva ich výstupu z dopytom na trhu

najmä kvôli kolektivizácii v predchádzajúcom režime, v západných krajinách je tento aspekt viac viditeľný. Už susedné Rakúsko má omnoho väčšie množstvo jednotlivcov zaoberajúcich sa pestovaním plodín, čo je napríklad evidentné z leteckých máp poľnohospodárskych oblastí a rozdelenia pôdy na nich.

Druhou stranou usporiadania trhu je nedokonalá konkurencia, ktorá zahŕňa tri základné typy usporiadania trhu a to oligopol, monopolistickú konkurenciu a čistý protiklad dokonalej konkurencie v podobe monopolu. Ten je spolu s oligopolom a monopolistickou konkurenciou špecifický práve vyššími cenami a nižším výstupom v porovnaní s dokonalou konkurenciou.

2 Monopol

Monopol² je teda formou nedokonale konkurenčného usporiadania trhu, ktorý je definovaný hlavným znakom, jednou spoločnosťou pokrývajúcou svoju výrobu celý trh/dopyt pri absencii blízkych substitútov tohto tovaru v iných odvetviach. Takáto spoločnosť má teda veľký stupeň kontroly nad cenou produktu na trhu, v odvetví, a preto je cena vyššia ako optimum pri dokonalej konkurencii. Monopol je termínom kapitalizmu, ale nie je cudzí ani Marxizmu (Hollander, 2008). Stretávame sa s ním už v 16.storočí, keď spoločnosti dostávali výhradné práva od štátu na obchodovanie a zakladanie kolónií. Najznámejšou štátom odobrenou formou monopolu z tohto obdobia anglicko holandských globálnych obchodných spoločností bola English East India Trading Company, ktorá kolonizovala Indiu (Miller, 2008). V dnešnej dobe je výhradný

² Z gréckeho monos, sám alebo jeden a polein, predávať (Webstrov slovník)

monopol vzácny a nachádzame ho najmä v prostredí, kde ho chráni legislatíva. Sú však aj trhy, kde sa monopol stáva výhodnejšou alternatívou usporiadania trhu ako jeho protiklad v podobe dokonalej konkurencie a to najmä kvôli úsporám z rozsahov pri výrobe danej komodity.

V monopolnom postavení sa spoločnosť tiež snaží maximalizovať zisk, ku čomu dochádza, keď táto spoločnosť nájde rovnovážnu cenu a množstvo, pri ktorom je najväčší rozdiel medzi celkovými nákladmi a celkovými výnosmi.

„Maximálny zisk je dosiahnutý pri takej úrovni výstupov, kedy sa marginálny

príjem firmy rovná

jej marginálnym

nákladom.“

(Samuelson,

Nordhaus, 2007).

Keďže monopolista

nečelí dokonale

elastickému dopytu

ako firma

v dokonalej

konkurencii, musí

znižovať cenu pre zvýšenie predaja svojho výstupu, čo znižuje marginálny zisk,

toto je determinované elasticitou dopytu. Obrázok 1 zhŕňa tento fakt zobrazujúc

úroveň produkcie, pri ktorej sa maximalizuje zisk v bode, kde sa marginálne

náklady MC a marginálny zisk MR rovnajú. Pri tomto množstve Q_m a cene P_m sa

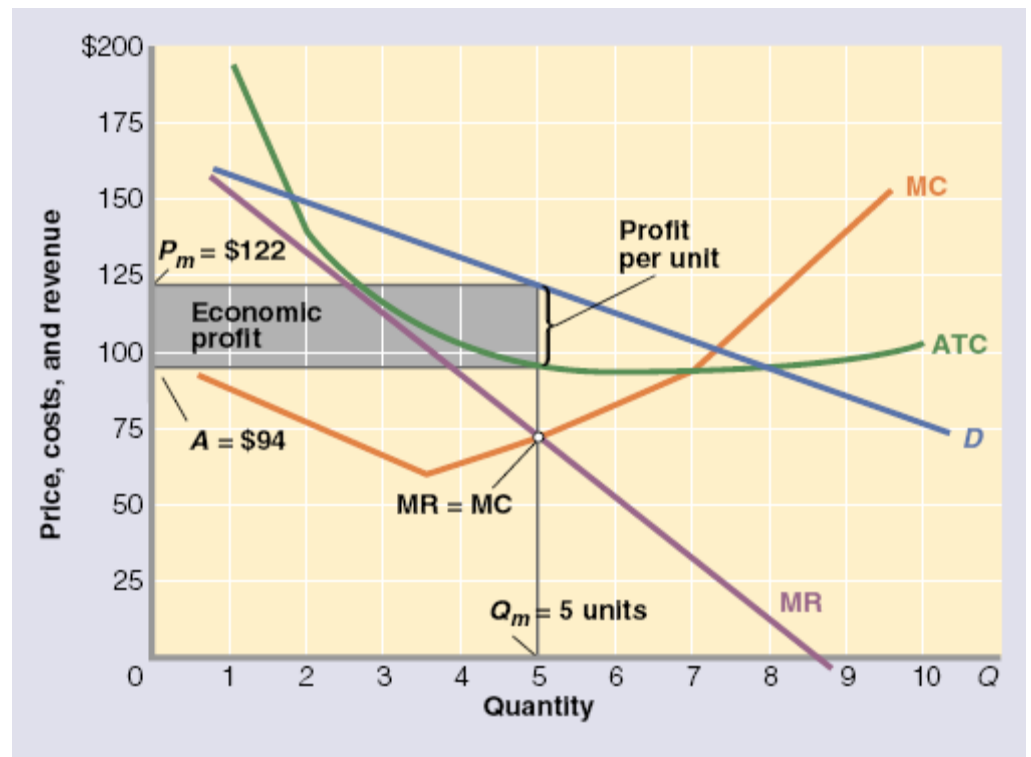

Figure 1 Úroveň maximalizujúca zisk pre monopol (McConnel et al., 2003)

maximalizuje zisk. Rozdiel medzi celkovými priemernými nákladmi a dopytovou krivkou tvorí ekonomický zisk monopolu.

2.1 Prirodzený monopol

Prirodzený monopol vzniká v situácii, kde rozličné faktory zapríčínajú, že je efektívne, keď jedna spoločnosť pokrýva svojim výstupom celý dopyt, teda požiadavky celého trhu. Táto situácia vzniká najmä kvôli úsporám z rozsahov, keď pri neustále rastúcich výnosoch z rozsahov klesajú priemerné a hraničné náklady a s rastom výstupov môže firma stanovovať stále nižšiu cenu a aj tak dosahovať zisky, pretože jej priemerné náklady klesajú (Samuelson, Nordhaus, 2007). Príklad môžeme vidieť napríklad pri výrobe a distribúcii elektrickej energie, vody, či plynu, kde sa so stúpajúcim vyrobeným množstvom nezvyšuje úmerne cena vstupov. Tieto odvetvia majú vysoké fixné a znižujúce sa variabilné náklady.

2.2 Neprirodzený monopol

Neprirodzený monopol vzniká v situácii, keď toto postavenie na trhu nie je determinované efektívnosťou v odvetví, ale iným faktorom. Takáto forma monopolu nie je optimálna pre trh a teda cena výstupu spoločnosti je vyššia ako jej hraničné náklady, teda neplatí, že hraničné náklady sa rovnajú hraničným ziskom.

3 Príčiny vzniku

Príčiny vzniku monopolu v odvetví determinujú typ, dĺžku pôsobenia a možnosti monopolnej spoločnosti. Zahŕňajú efektívnosť odvetvia pri jednom výrobcovi a s tým spojené výnosy z rozsahov, bariéry vstupu na trh, ktoré parciálne, či v plnej miere chránia monopolné postavenie spoločnosti v odvetví či už cenou vstupu do odvetvia, legislatívne, či tlakom samotného monopolu. Pre elimináciu negatívnych dopadov správania monopolu na spoločnosť používa štát kontrolné, regulačné a prohibičné nástroje v potobe inštitúcií monitorujúcich trhové správanie spoločností s monopolným postavením.

3.1 Efektívnosť a úspory z rozsahov

Hlavnou príčinou vzniku prirodzených monopolov je efektívnosť výroby a úspory z rozsahov, ktoré determinujú, že najefektívnejšou variantou pre dané odvetvie je výroba výstupu jednou firmou. Úspory z rozsahov sú definované ako klesajúce variabilné náklady teda klesajúce priemerné minimálne náklady na výrobu výstupu pri veľkých množstvách. V takomto prípade môže byť efektívne aby celý dopyt vyrovnala ponuka jednej spoločnosti. Keďže v takomto prípade pri vyššom množstve stále klesajú marginálne a priemerné náklady na výrobu, spoločnosť môže znižovať cenu so zvýšením vyrobeného množstva tak, ako popisujeme pri definovaní prirodzeného monopolu.

3.2 Bariéry vstupu na trh

Monopol sa môže udržať vo svojom postavení aj vďaka bariéram vstupu do trhového odvetvia, ktoré ovláda. Sú nimi najmä právne obmedzenia, vysoké

náklady vstupu na trh, ako aj tlak monopolu samotného. Právne obmedzenia môžu spočívať v udelení patentu spoločnosti, ktorá tak na určitú dobu získa exkluzivitu pre daný produkt, teda pre jeho výrobu a predaj. Výborným príkladom sú farmaceutické spoločnosti, ktoré investujú veľké obnosy práve do výskumu a vývoja liekov. V prípade úspechu dostávajú patent na produkt výskumu, ktorý im zaručuje na istú dobu monopolné postavenie na trhu s novým liekom. Takéto obmedzenie vstupu na trh teda prináša ochranu spoločnosti a zabezpečuje istý zisk, čo je stimulom pre farmaceutické spoločnosti, ktoré sú ochotné reinvestovať svoje zisky do výskumu. To pomáha obyvateľstvu, ktoré je schopné za cenu technologického pokroku znášať dočasné monopolné postavenie spoločnosti a úskalia z toho vyplývajúce.

Náklady vstupu na trh, či do odvetvia obmedzujú potenciálnych konkurentov v prípade, že toto monopolistické odvetvie má vysoké fixné náklady, ako napríklad výroba a distribúcia elektrickej energie. Tu si teda jedna spoločnosť vlastniaca elektrárne a distribučnú silovú sieť v danej oblasti udržuje monopolné postavenie vďaka úsporám z rozsahov a nie je napádaná konkurentmi vďaka vysokým vstupným nákladom, ktorým by museli potenciálni konkurenti čeliť. Vidíme analógiu v dianí na slovenskom energetickom trhu, kde fa Enel s podielom 66% v Slovenskej Energetike a.s. vlastní majoriný podiel slovenskej distribučnej siete a systémov na výrobu elektrickej energie.

Samotný monopol vytvára bariéry vstupu do svojho odvetvia reklamnou a trhovou politikou, ktorú vedie. Môže takýto stav naviesť akvizíciou dodávateľských spoločností, či menších konkurentov a tým posilňovať svoje

postavenie na trhu. Tento jav je možné pozorovať najmä v sieťových odvetviach ako je softvér či trh so zariadeniami počítačových sietí, príkladov vidíme v súčasnosti veľa, v prípade Cisco Systems, ktoré kúpilo Linksys za účelom vstupu na retailový trh, či Google, ktorý v poslednej dobe buduje svoje služby do takej miery, ktorá zasahuje do každej oblasti kyberpriestoru napríklad aj kúpením YouTube, čím vstúpil do komunit zdieľajúcich video majoritným podielom. V reklamných kampaniach a prístupe ku konkurencii je jasným príkladom spoločnosť Microsoft, ktorá je už notoricky známa vďaka svojemu antikonekurenčnému správaniu na trhu so softvérom. Ako dominantná nastavuje podmienky pre kompatibilitu tak, aby jej konkurenti neboli schopní predať svoje, nekompatibilné produkty, za čo dostala v Európskej únii pokutu rekordných 899 miliónov euro (Olson, 2008) ako ďalšiu zo série po pokute v roku 2004 za začlenenie Media playeru do distribúcie operačného systému Windows, ktorý bol takto poskytovaný zdarma (názorný príklad úspor z rozsahov, kde MC distribúcie Media playeru bol nulový). Toto monopolné správanie spôsobilo problémy a úbytok dopytu po iných komerčných multimediálnych prehrávačoch.

Rozoznávame monopol chránený štátom, je ním napríklad poštová služba v USA, ale aj u nás na Slovensku, ktoré majú monopolné postavenie pre zásielky prvej triedy, zisky odvádzané podielovým vlastníkom sú však zakázané. Celková efektivita je teda nižšia ako pri konkurenčných službách pretože si pošta vďaka chránenému monopolnému postaveniu môže dovoliť vyššie náklady a nižšie pracovné štandardy ako by si mohla dovoliť v konkurenčnom prostredí (Mapike, 2008).

Sú však aj odvetvia, ako napríklad ochrana vzdušného priestoru alebo ochrana hraníc kde je monopol nevyhnutný pre správne fungovanie tohto odvetvia. Monopolné postavenie tu má armáda riadená štátom. Tento monopol je štátom chránený aj keď nie je efektívny z evidentných dôvodov.

3.3 Úloha štátu

Úloha štátu je v regulácii monopolných odvetví, kde nachádzame prirodzený monopol a v boji proti neprirodzeným monopolom. Štát zároveň vytvára oblasti monopolu svojou legislatívou. Aj keď by sa mohlo zdať, že pri vzniku prirodzeného monopolu v odvetví už nie je potrebná regulácia, spoločnosť, ktorá získa monopolné postavenie má tendenciu toto postavenie zneužiť tak, ako nám to ukazuje napríklad prípad Microsoft-u.

Štát reguluje a kontroluje monopol pomocou dedikovaných inštitúcií a právnych predpisov. Väčšinou tak reaguje na snahu monopolu využiť dominantné postavenie na trhu a upravovať ceny svojich produktov. Rovnakými prostriedkami bojuje proti neprirodzeným monopolom alebo iným formám nedokonalkej konkurencie v snahe zabrániť deformácii trhovej ekonomiky v danom odvetví a vytvára dočasné monopoly napríklad vydávaním patentov či koncesií pre stimulovanie záujmu podnikateľov o sociálny rozvoj či technologický rast.

Slovenská republika na reguláciu monopolov zriadila Protimonopolný úrad, ktorý vyvažuje stavy, kde zlyhala trhová ekonomika. Jeho pole pôsobnosti sú ochrana hospodárskej súťaže (chráni konkurenčné podmienky), kontrola

koncentrácií (kontrola spájania podnikateľov), kontrola zneužívania dominantného postavenia (príklad monopolu zneužívajúceho svoj majoritný podiel na trhu a tým pádom kontrolu nad odvetvím je regulovaný protimonopolným úradom), kontrola dohôd obmedzujúcich súťaž (kontroluje a zamedzuje vzniku kartelov, ktoré by mohli spôsobiť umelý narast ceny) (Protimonopolný úrad, 2008).

Treba však preskumať aj druhú stranu regulácie, na ktorú poukazujú jej odporcovia. Tvrdia, že regulácia je tvorená štátnymi inštitúciami a podlieha záujmu politikov a ovplyvňujú ju zamestnanci tejto inštitúcie. Taktiež môže poskytnúť výhodu monopolným spoločnostiam s väzbami na vládnucu stranu. Takéto spolitizovanie regulácie bolo príkladné v rokoch 1973 až 1974 a opäť v roku 1976 v USA, systém vládnej regulácie vtedy ovplyvnili štrajky a nepokoje, keď sa vláda rozhodla nepodporiť výrobu dízlových palív a spôsobila tak tlak na dopravcov, ktorí sa rozhodli blokovať transport a paralyzovali ekonomiku. Vláda ovplyvnená týmto tlakom alokovala viac surovej ropy producentom nafty a znížila dane na ich produkty (súd neskôr vyhlásil toto rozhodnutie za ilegálne) (Mapike, 2008).

4 Monopol v dlhom období

Prirodzený aj neprirodzený monopol v dlhom období bude čeliť konkurenčným tlakom, keďže dlhé obdobie poskytuje konkurencii prostriedky, finančné či technologické, na vstup do odvetvia za prijateľných podmienok. Tak, ako v dokonalej konkurencii môže zlepšenie technologických postupov priniesť

dočasné ekonomické zisky, pri monopolných odvetviach tieto faktory spôsobujú rozklad monopolu, ktorý sa transformuje do duopolov či oligopolov. To napomáha neviditeľnej ruke trhovej ekonomiky nastaviť rovnováhu na trhu a tak zabezpečiť efektívne využitie vstupov, rovnovážnu cenu výstupov ako aj zdravé konkurenčné prostredie pre ďalší rozvoj odvetvia.

5 Zhrnutie

Štúdium mikroekonómie teda poukazuje na klady a zápory monopolistického postavenia firmy na trhu, môžeme sumarizovať, že monopol nie je optimálny pre každé odvetvie, ale s rozumnou dávkou regulácie môže prirodzený monopol ľuďom dopytujúcim tovar v danom odvetví priniesť najnižšie ceny. Pri neprirodzenom monopole môžeme nájsť plusy napríklad v patentom chránených odvetviach, ktoré umožňujú stimulovať spoločnosti k technologickému a sociálnemu napredovaniu pomocou investícií do výskumu alebo v štátom držaných monopoloch ako napríklad obrana krajiny, kde štátom vlastnené monopolné zriadenie je jediným možným kvôli citlivosti tohto odvetvia.

Nachádzame však mnoho pre zákazníka nerentabilných aplikácií monopolu v sieťových odvetviach a v štátom grantovaných monopoloch. Tieto by mali byť analyzované a kvalitne privatizované pre prospech trhu a ľudí.

Bibliografia

Hollander, S. (2008). *The Economics of Karl Marx, analysis and application*. New York, USA: Cambridge University Press.

Mapike. (2008). *Microeconomics for MBAs*.

McConnel et al. (2003). *Microeconomics*. LisAri.com.

Miller, R. C. (2008). *International Political Economy, Contrasting World Views*. New York, USA: Routledge.

Olson, P. (27. February 2008). *Microsoft gets mother of all EU fines*. Dostupné na Internet: Forbes.com:

http://www.forbes.com/home/markets/2008/02/27/microsoft-eu-fines-markets-equity-cx_po_0227markets08.html

Protimonopolný úrad. (2008). Dostupné na Internet: <http://www.antimon.gov.sk/>.

Samuelson, Nordhaus. (2007). *Ekonomie, 18.vyd.* Praha: NS Svoboda.